

МЕЖІ ЗДІЙСНЕННЯ ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ ПРАВ ДІТЕЙ

СИНЕГУБОВ Олег Васильович - кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін навчально-наукового інституту права та масових комунікацій Харківського національного університету внутрішніх справ УДК 347.12:053.6 (477) (045)

В данной статье исследована правовая природа и виды границ осуществления несовершеннолетним лицом предоставленных ему личных неимущественных прав.

Ключові слова: особисті немайнові права, діти, межі здійснення прав.

Права дитини, їх обсяг, можливості здійснення та захисту є ціннісним орієнтиром, який свідчить про ступінь зрілості і розвиненості суспільства та держави. Адже права людини є фундаментальною цінністю громадянського суспільства, оскільки, по-перше, вони рівною мірою належать кожному члену суспільства та окреслюють йому певний простір свободи, в якому можлива реалізація потреб людини, й межі, за якими розпочинається відповідний простір інших.

Саме тому розділ II Конституції України винятково присвячений правам і свободам людини і громадянина, аналіз яких наштовхує на думку, що цінність будь-якого суб'єктивного права полягає не просто в можливості його здійснення, а в можливості його здійснення в певних межах. Тому видається слушною думка П.М. Рабіновича, що у всі часи боротьба йшла не стільки за права, скільки за їх межі (а конкретніше за юридичне закріплення та юридичну інтерпретацію таких меж) [5, с. 8]. Адже, як стверджував Ш. Монтеск'є, будь-яка людина, наділена владою, схильна зловживати нею, і вона йде в цьому напрямку, доки не досягне встановленої для неї межі [6, с. 234].

Погоджуємося з думкою М.О. Стефанчука, що встановлення меж здійснення суб'єктивного цивільного права не є обмеженням самих цих прав, а є лише закріпленням принципу про рівність усіх людей у своїх правах, а отже, всім повинна надаватись рівна можливість для здійснення своїх прав. Межі права не виключають окремих правомочностей, а лише стримують управомочену особу в здійсненні свого суб'єктивного права. Стримують у часі, місці, просторі та за деякими іншими ознаками. Водночас, як відзначає вчений, наявність певних закріплених законодавцем меж свідчить про те, що особа не може здійснювати своє суб'єктивне право абсолютно вільно, вона повинна діяти в межах, які окреслив їй законодавець, формувати свою поведінку у «легітимно визначеному полі» [7, с. 48]. Саме тому кожен член суспільства, в тому числі і неповнолітній, повинен знати та усвідомлювати чіткі межі, ясно виражені в нормах у формі конкретних заборон чи дозволів, прав і обов'язків.

Метою даної публікації є дослідження правової природи та виду меж здійснення неповнолітньою особою наданих їй особистих немайнових прав.

Стаття 13 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) [2] встановлює загальні вимоги здійснення прав фізичною особою. Так, цивільні права особа здійснює у межах, наданих їй договором або актами цивільного законодавства. При здійсненні своїх прав особа зобов'язана утримуватися

від дій, які могли б порушити права інших осіб, завдати шкоди довіллю або культурній спадщині. Не допускаються дії особи, що вчиняються з наміром завдати шкоди іншій особі, а також зловживання правом в інших формах. При здійсненні цивільних прав особа повинна додержуватися моральних засад суспільства. Не допускаються використання цивільних прав з метою неправомірного обмеження конкуренції, зловживання монопольним становищем на ринку, а також недобросовісна конкуренція.

Як бачимо, у сучасних умовах розвитку цивільного права особі надається доволі багато розсуду. Втім, це не означає можливості особі діяти як завгодно, без жодних обмежень. Останні встановлюються на користь інших учасників цивільних відносин чи на загальну суспільну користь. В.А. Тархов з цього приводу відзначив, що для здійснення цивільних прав потрібні певні умови, до яких належать як юридичні гарантії здійснення цих прав, так і дотримання особами визначених законом приписів [8, с. 116]. Таким чином, вчений наголосив, що здійснення цивільних прав нерозривно пов'язано з додержанням особою закону, а отже, вільний розсуд особи є обмеженим. Разом з цим, В.Ф. Яковлев вказав на необхідність забезпечення інтересів не лише суспільства, але й окремих осіб, що зумовлює встановлення меж диспозитивності в цивільному праві [9, с. 90], наголосивши в такий спосіб на необхідності визначення певних меж та обмежень для забезпечення інтересів суспільства та окремих осіб.

Зрештою, держава розраховує на певну поведінку своїх громадян і може примушувати їх до відповідного типу поведінки. Тому важко не погодитися з думкою - Є.О. Мічуріна, що обмеження щодо здійснення цивільних прав нерідко встановлюються в законодавстві шляхом визначення в ньому певних умов, які необхідні для того, щоб здійснити це право. Чим більше таких умов, тим більше особі треба витратити зусиль для здійснення свого суб'єктивного права відповідно до законодавства. Як наслідок, умови здійснення суб'єктивних цивільних прав є результатом застосування

певних засобів, що дозволяють впливати на суб'єктивне цивільне право залежно від особливостей правовідносин. Вчений ґрунтовно зауважує, що межі здійснення цивільних прав визначають правомірну поведінку особи та міру захисту цивільних прав, оскільки дії особи в межах цивільних прав є юридично захищеними, а дії, вчинені поза межами права, юридичному захисту не підлягають [10].

Так, стверджуючи, що кожне суб'єктивне право не є безмежним, у переважній більшості випадків, вчені говорять саме про межі прав. У тлумачному словнику слово «межа» означає границю, рубіж, останній крайній ступень, ліміт, рамки, допустиму норму чого-небудь дозволеного тощо [11, с. 601]. Слід підтримати думку М.О. Стефанчука, що в поняття «межі права» ми вкладаємо всі ті можливості, які особа здатна для себе набути в зв'язку із юридичним закріпленням її прав. Крім того, як зазначає автор, важливим аспектом при дослідженні даної проблеми є відокремлення змістовного наповнення такого поняття, як «межі здійснення права». Адже іноді поняття «межі» та «обмеження» можуть ототожнюватись, проте, на його думку, «межами здійснення права» слід вважати передбачені актами цивільного законодавства чи правочином способи, якими уповноважена особа може набути ті можливості, що містяться в юридичному закріпленні цих прав [7, с. 50-51].

Слушно з цього приводу зауважив Є.О. Мічурін, який підкреслив, що межі здійснення цивільних прав встановлюють загальні орієнтири для особи, яка, здійснюючи свої права, не повинна завдати шкоди іншим особам та довіллю й мусить здійснювати свої права в межах закону.- З урахуванням цих меж встановлюються обмеження окремих прав, що ускладнюють їх здійснення. Автор вважає, що первісними є межі, які стосуються всіх прав взагалі. Законодавець у загальних нормах закону визначив межі здійснення цивільних прав, зокрема, назвав такими неможливість вчиняти дії з наміром завдання шкоди іншій особі. Отже, загальні заборони, яких слід додержуватись особі при

здійсненні нею суб'єктивного цивільного права, визначаються в законі як межі цивільних прав. Вони визначають міру правомірної поведінки особи, яка при здійсненні своїх повноважень утримується від дій, що заборонені законом, здійснює покладені на неї обов'язки чи діє на свій розсуд [10]. Таким чином, межі здійснення суб'єктивного права пов'язані з мірою можливості здійснення повноважень, що надані особі законом.

Малолітні та неповнолітні особи є не лише повноцінними та повноправними особистостями в суспільстві, а й виступають самостійним суб'єктом права. Відповідно вони наділені природними правами людини за власним правом, а не як додаток до своїх батьків чи інших законних представників. Разом з цим, чинне законодавство, наділяючи дітей правами та забезпечуючи можливість їх здійснення та захисту, передбачає спеціальний механізм контролю у вигляді встановлення меж та обмежень під час здійснення ними суб'єктивних цивільних прав. Особлива роль відводиться правообмеженням особистих немайнових прав неповнолітніх осіб, за допомогою яких вони в повній мірі реалізують свою внутрішню духовну сферу.

Тому говорячи про межі та обмеження здійснення особистих немайнових прав дітей, доцільним є визначення М.О. Стефанчука, який під межами права розуміє об'єктивно визначену і закріплену в нормах права можливу поведінку чи заборону дій правомочного суб'єкта. А під обмеженням прав уповноваженої особи – правомірні дії третіх осіб, які направлені на здійснення їх прав і при цьому унеможливають реалізацію права правомочною особою у повному обсязі. Автор наголошує на тому, що межі здійснення суб'єктивного цивільного права не є обмеженням цих самих прав, а є лише принципом закріплення принципу про рівність усіх людей у своїх правах (ст. 21 Конституції України). Обмеження не виключає окремі правомочності права, а лише стримує уповноважену особу в здійсненні свого права. Стримує в часі, місці, просторі та за деякими іншими ознаками [12].

Здійснення дитиною наданих їй особистих немайнових прав відбувається на протязі її дитинства до досягнення 18 річного віку, у зв'язку з чим реалізація суб'єктивних цивільних прав неповнолітньої особи є явищем динамічним і мінливим у часі. Адже по досягненню дитиною повноліття, її права з пільгового режиму трансформуються в права та обов'язки дорослого суб'єкта цивільних правовідносин. Цей факт дозволяє стверджувати, що конкретні межі тих або інших прав є не універсальними, а локальними й, у певному розумінні, тимчасовими [5, с. 8]. Вони змінюються разом зі зміною певних соціальних факторів, від яких залежать, так як для кожної конкретної особи у той чи інший період розвитку (до чотирнадцяти років або від чотирнадцяти до вісімнадцяти років) характерна своя визначена система соціальних цінностей і зумовлена нею сукупність критеріїв та орієнтирів, з огляду на які формуються межі здійснення неповнолітніми та державою встановлених законом прав і свобод.

Саме тому Конституція України (ст. 3) проголосила людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю в Україні. А її права і свободи, їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Такий підхід до людини унеможливає можливість довільного обмеження прав фізичних осіб, незалежно від того, якими вони є: майновими чи особистими немайновими, і хто є їх носієм: дитина чи доросла особа. Адже неможливим є безмежне втручання держави у різні сфери діяльності людини, нехтування її духовними інтересами та моральним благополуччям.

Так, пріоритет інтересів дитини перед потребами держави та суспільства проявляється в тому, що дитина, з метою гармонійного розвитку особистості, наділена свободою дій та особистими правами, які їй необхідні не тільки для виживання, розвитку, захисту та забезпечення активної участі в житті суспільства, а й для розвитку своїх інтелектуальних, моральних та духовних здібностей. Тому встановлюючи межі права, держава забезпечує свободу дій всере-

дині цих меж, а також забороняє стороннє втручання та порушення їх із зовні. Тобто у специфічній формі межі виконують функції гарантій, тобто умов та засобів ефективного здійснення неповнолітніми своїх прав і свобод.

Межі здійснення суб'єктивних особистих немайнових прав дітей існують з моменту набуття ними відповідного суб'єктивного права до його припинення і є обов'язковою ознакою останнього, так як безмежних прав не існує. Це зумовлено соціальною взаємопов'язаністю суб'єктивних прав, необхідністю уникнення напруженості та конфліктів у суспільстві. З огляду на те, що інші неповнолітні особи також постають носіями охоронюваних законом суб'єктивних прав, уповноважена особа зобов'язана це враховувати при здійсненні власного права. Носію особистих немайнових прав забороняється завдавати моральної шкоди оточуючим, їх правам, свободам, гідності, життю та здоров'ю.

За загальним правилом межі здійснення суб'єктивних цивільних прав визначаються законом або встановлюються при вчиненні правочину (ст. 13 ЦК України). Це так звані норми-принципи, що загалом зводяться до заборони зловживання правами та стосуються всіх суб'єктів без винятку. Вони виступають критеріями правомірного здійснення цивільних прав, певними орієнтирами правильної поведінки їх носіїв. Оскільки закон не може і не повинен розкривати зміст кожного конкретного цивільного права настільки, щоб містити вичерпний перелік дій, дозволених його носію, а також не може передбачити всі можливі прояви соціально невігідних способів, засобів і цілей здійснення цивільних прав. Є доцільним дослідити межі здійснення суб'єктивного особистого немайнового права малолітніми та неповнолітніми особами.

Справді завдяки межам здійснення суб'єктивних цивільних прав, що є досить універсальними, фізична особа здійснює своє суб'єктивне цивільне право не як завгодно, а певною мірою. Однак, говорячи про здійснення особистого немайнового права, не можна об'єктивно вийти за

його межі, встановлені законодавством (у зв'язку з відсутністю правових норм, які б регламентували порядок їх реалізації, так званий «позитивний аспект» цих прав). Не можливо порушити права інших осіб або ж зловживати такими немайновими правами. При всьому цьому такі права, як наприклад, право на життя, здоров'я, свободу та особисту недоторканість, можуть бути обмеженими іншими суб'єктами [12].

Тому досліджуючи межі здійснення особистих немайнових прав дитини доречно використовувати не загальний підхід здійснення суб'єктивного цивільного права, а враховувати правову природу особистих немайнових прав людини, а особливо їх абсолютний характер.

Слід відзначати, що правовим базисом для введення певних меж при здійсненні особистих немайнових прав дітей виступає, перш за все, їх вік та психологічний стан. Дитина – це соціально незахищена особа, яка не може в повній мірі усвідомлювати свої дії, не досягла 18 річного віку та яка, відповідно до чинного законодавства, має спеціальний правовий статус, через що здійснює надані їй особисті немайнові права у пільговому порядку. Тому особистими немайновими правами, якими її наділено, вона користується протягом свого дитинства, тобто в чітко встановлених межах – починаючи від народження, або навіть ще з утроби матері, і до досягнення повноліття.

Разом з тим, кожен член суспільства має право знати чіткі межі, ясно виражені в нормах закону у формі конкретних заборон чи дозволів, прав і обов'язків. Проте деякі правові норми надають дитині конкретні права, але не містять (або містять недосконалий) механізм їх здійснення, через що виникає своєрідний правовий вакуум, коли малолітня чи неповнолітня особа юридично наділена правом, але фактично не може його здійснювати через відсутність належних «меж здійснення» [7, с. 51].

Наприклад, ст. 21 ЗУ «Про охорону дитинства» [4] передбачає, що вік, з якого допускається прийняття дитини на роботу, становить 16 років. Діти, які досягли 15-річного віку, можуть прийматися на роботу, що не завдає шкоди їх здоров'ю і на-

вчанню, за згодою одного з батьків або особи, яка замінює батьків. У сфері сімейних відносин зазнають обмежень малолітні особи, зокрема в ч.2 ст. 16 Сімейного кодексу України (далі – СК України) [3] зазначено, що місце проживання дитини, яка досягла десяти років, визначається за спільною згодою батьків та самої дитини. Більше того, у випадку, якщо мати та батько, які проживають окремо, не дійшли згоди щодо того, з ким із них буде проживати малолітня дитина, спір між ними може вирішуватися органом опіки та піклування або судом (ст. 161 СК України). Що, у свою чергу, встановлює межі для здійснення права дитини на вільний вибір місця проживання (ст. 310 ЦК України) та право на свободу пересування (ст. 313 ЦК України). Так, фізична особа, яка досягла чотирнадцяти років, має право на вільне самостійне пересування по території України і на вибір місця перебування. Фізична особа, яка не досягла чотирнадцяти років, має право пересуватися по території України лише за згодою батьків (усиновлювачів), опікунів та в їхньому супроводі або в супроводі осіб, які уповноважені ними. Фізична особа, яка досягла шістнадцяти років, має право на вільний самостійний виїзд за межі України. Фізична особа, яка не досягла шістнадцяти років, має право на виїзд за межі України лише за згодою батьків (усиновлювачів), піклувальників та в їхньому супроводі або в супроводі осіб, які уповноважені ними.

Отже, як видно з вищенаведеного, великий масив особистих прав малолітніх осіб та деякі з особистих немайнових прав неповнолітніх осіб здійснюються ними через їх законних представників (батьків, опікунів, піклувальників тощо). Що надає змогу вести мову про те, що особисті немайнові права дитини здійснюються нею у межах, встановлених батьками чи особами, які їх замінюють, але з обов'язковим урахуванням інтересів дитини. Хоча в такому контексті доволі складно визначити межі інтересів дитини, щоб запобігти їх порушенню або зловживанню їхніми правами задля інших цілей, так як порушення меж суб'єктивних прав тягне за собою настання передбачених законом юридичних наслід-

ків. У даному випадку межі особистих немайнових прав дитини визначають сферу дії обмежень суб'єктивних цивільних прав, визначаючи на загальному рівні її можливу поведінку.

Також межі здійснення особистих немайнових прав дітей знаходять найбільший свій прояв у ступені відповідальності малолітніх і неповнолітніх осіб за завдання моральної шкоди оточуючим, їх правам, свободам, гідності, життю та здоров'ю.

У такій ситуації ми не можемо вести мову про обмеження відповідальності дітей, оскільки малолітні та неповнолітні особи здійснюють надані їм права в межах визначених законом, який, на відміну від рівнозначної (солідарної) чи додаткової (субсидіарної) відповідальності батьків і дітей, не оперує поняттям «обмеженої відповідальності». Адже дитину неможливо обмежити у відповідальності за здійснення особистого немайнового права. Так, законодавством передбачено, що до досягнення фізичною особою 14 років (малолітня особа) вона відповідальності за завдану нею шкоду не несе. А від 14 до 18 років (неповнолітня особа) особисто несе відповідальність за завдану нею шкоду самостійно на загальних підставах.

З огляду на усе вищевикладене можна зробити висновок, що особисті немайнові права дитини не мають об'єктивно встановлених законодавством меж, що свідчить про їх абсолютність, але можна констатувати той факт, що дитина здійснює надані їй законодавством особисті немайнові права у вікових межах (до досягнення повноліття). У межах, встановлених батьками або іншими законними представниками, оскільки права неповнолітньої особи кореспондуються в їх обов'язки. А також у межах встановленої законом відповідальності, так як малолітні та неповнолітні особи здійснюють надані їм права в межах, визначених законом, через що дитину неможливо обмежити у відповідальності за здійснення особистого немайнового права.

АНОТАЦІЯ

В даній статті досліджено правову природу та види меж здійснення неповнолітньою особою наданих їй особистих немайнових прав.

SUMMARY

This article investigates the legal nature and species limits of minor given her moral rights.

Література:

1. Конституція України // Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР / Офіційний вісник України. – 2010. – № 72. – С. 15.
2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2003. № 40-44. – Ст. 356.
3. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. № 2947-III // Офіційний вісник України. – 2002. – № 7. – С. 1.
4. Про охорону дитинства // Закон України від 26.04.2001 № 2402-III / Офіційний вісник України. – 2001. – № 22. – С. 4.
5. Рабінович П.М. Межі здійснення прав людини (загальнотеоретичний аспект) // вісник Академії правових наук України. – 1996. – № 6. – С. 5-13.
6. Савиньи Ф.К. фон. Система современного римского права. Т.1 /Пер. с нем. Г. Жигулина; Под ред. О. Кутателадзе, В. Зубаря. – М.: Статут, 2011. – 510 с.
7. Стефанчук М. О. Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав / М. О. Стефанчук. – К. : КНТ, 2008. – 184 с.
8. Тархов В.А. Осуществление гражданских прав / В.А. Тархов // Развитие прав граждан в СССР и усиление их охраны на современном этапе коммунистического строительства / [редкол.: Байтин М.И. (отв. ред.), Зейдер Н.Б., Маландин И.Г., Манохин В.М., Рихтер Г.С., Цыпкин А.Л.]. – Саратов, 1962. – С. 112-125.
9. Яковлев В.Ф. Гражданско-правовой метод регулирования общественных отношений / В.Ф. Яковлев. – Свердловск: Свердлов. юрид. ин-т, 1972. – 212 с.
10. Мічурін Є. О. Межі та обмеження цивільних прав / Є. О. Мічурін // Право і безпека. – 2010. – № 3. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pib/2010_3/PB-3/PB-3_45.pdf
11. Новий тлумачний словник української мови: у 4 т. / укл.: В. Яременко, О. Сліпущко. – К., 1998. – Т. 2. – 912 с.
12. Стефанчук М. О. Обмеження особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування особи / М. О. Стефанчук // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – 2002. – № 2. – [Електронний ресурс] Режим доступу : <http://www.univer.km.ua/visnyk/64.pdf>